

AZ APRÓFALVASODÁS TENDENCIÁJA EGY HAZAI TÉRSÉG VIZSGÁLATÁN KERESZTÜL

TENDENCY IN SMALL SETTLEMENTS THROUGH THE ANALYSIS OF A HUNGARIAN SMALL REGION

ERDÉLYI DÁNIEL – RITTER KRISZTIÁN

Szent István Egyetem, Gödöllő, Magyarország

daniel7erdelyi@gmail.com, ritter.krisztian@gtk.szie.hu

Absztrakt

A Zselic aprófalvas térségét joggal nevezhetik „elfelejtett tájnak”, mivel még szakmai körökben sem kap kellő figyelmet, mint ahogy azt a települések drasztikus ütemű népességfogyása és eltűnése indokolná. Jelen tanulmány célja, hogy a statisztikai mutatók elemzésével és térképi interpretációjával jelenítse meg a táj 63 településének alapvető infrastrukturális, demográfiai viszonyait. Klaszteranalízis segítségével kategorizáljuk, majd jellemezzük a településtípusok fejlettségbeli képét. A mutatók által alkotott fejlettségi klasztercsoportok újraértelmezik az eddig pusztán népességszámhoz kötött aprófalva fogalmat. A kutatás fő célkitűzése, hogy alapjául szolgáljon a térség problémáira kiutat kereső átfogó tanulmányhoz.

Kulcsszavak: *aprófalvak, klaszteranalízis, Zselic*

JEL kód: *R11*

Bevezetés

Magyarország aprófalvainak helyzete jelentős változásokon ment keresztül a XX. század második felétől napjainkig. A mezőgazdaság jövedelemtermelő és foglalkoztatási képességének átalakulásával, illetve az infrastrukturális hálózatokhoz való kapcsolódás fokozódó igénye által beindított hanyatlás nem csak hazánkban, de a világ legtöbb falva esetén észlelhető (OECD, 2006; Kiss, 2008). Nincs ez másként a Zselic falvai esetén sem, ahol a negatív társadalmi-gazdasági helyzetét fémjelzi, hogy a XX. század második felétől 15 település elvesztette különálló státuszát – belterületté minősítés vagy fizikai eltűnés okán. A térség településeinek jelenkori infrastruktúrá-

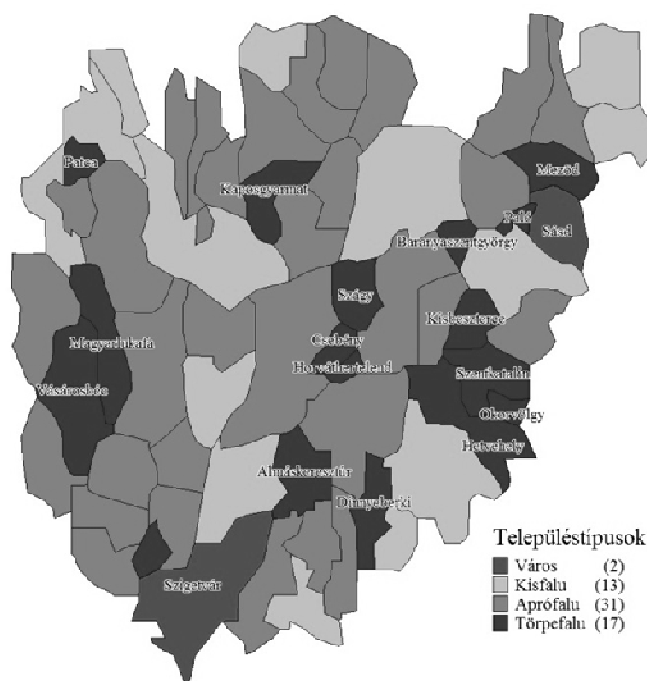
lis helyzetét mutatja be Vercse Tímea a Falu folyóiratban megjelent tanulmányában (Vercse, 2010). Jelen tanulmány kísérletet tesz e bemutatás továbbvezetésére, adatainak aktualizálására. Többváltozós statisztikai módszerek segítségével átfogóbb képet kaphatunk nem csak az infrastruktúráról, de a falvak társadalmi és gazdasági állapotáról egyaránt.

Aprófalvasodás a Zselicben

A Zselic táj Magyarország dél-keleti részén – Pécs és Kaposvár között – található „*vékonyabb-vastagabb lösztakaróval borított, szerkezeti vonalak mentén aszimmetrikus dombság*” (Gyenizsei, 2010: 46. p.). A térség dombhátakkal és a köztük megbúvó völgyekkel tagolt terepviszonyai alapvetően határozzák meg a településhálózat képét, illetve a vasút- és közúthálózat futását. A fő közlekedési folyosók a Kaposvár–Szigetvár, illetve a Sásd–Szentlőrinc tengelyek mentén összpontosulnak, ezektől távolodva csökkenő lakosság számú, gyakran zsákfalvakat találhatunk (Borsos, 2007). A térségben található 63 település fejlettségi képét tekintve túlnyomórésze az aprófalvas térségekre jellemző alapvető jegyeket mutatják.

Az agrárszektor foglalkoztatási képességének beszűkülésével a XX. század elején meginduló visszacsatolási folyamat csökkenő népességszámot eredményezett. Az alacsonyabb népességszám miatt fenntarthatatlanná vált az infrastrukturális hálózatok bővítése és üzemeltetése, mely alapvető feltétele a gazdaság fejlődésének, munkahelyek teremtésének. E folyamatot „*a vidéki térségek hanyatlásának körforgása*” elnevezéssel illeti az OECD által 2006-ban megjelentett, „*Az új rurális paradigma*” című dokumentum (ld. OECD, 2006). Kiss János Péter megfogalmazásában az aprófalvak kettős problémával küzdenek: egyszerre csökken a munkahelyek száma a modern árutermelő mezőgazdaság elterjedésével, illetve a népességcsökkenés lehetetlenné teszi a piaci alapokon működő racionális alapellátást biztosító intézmények telepítését (Kiss, 2008).

Az aprófalvasodás folyamata által hazánk egyik leginkább érintett tája a Zselic. Települései esetében egyaránt jól megfigyelhető a nagyobb népességszámmal rendelkező járási központok, illetve az eltűnőben lévő apró- és törpefalvak közötti fejlettségbeli szakadék (1. ábra).

1. ábra: A Zselic településeinek népességszám szerinti besorolása k2012-ben

Forrás: Saját szerkesztés a TEIR adatai alapján, 2016

A térség magán hordozza az elmúlt fél évszázad népesedési folyamatainak lenyomatát, ahol a táj 63 települése közül mindössze hét esetben haladja meg a népesség az 1000 főt. Ezek közül városi ranggal a két járásközpont, Szentlőrinc és Szigetvár rendelkezik. Az aprófalvak statisztikai adatok által felvázolt fejlettségi képét mutatja be Vercse Tímea, *„a falvak élhetőségének problémája a Zselic példáján”* című tanulmány keretien belül. Megállapítása szerint: *„a rossz közlekedési viszonyok, az intézményrendszer hanyatlása, a szolgáltatások visszaesése, a munkalehetőségek hiánya, az életminőség romlásához vezet, ami a bevándorlás motivációját gyakorlatilag megszünteti és az elvándorlást továbbra is erősíti, vagyis a népességszám tovább csökken.”* (Vercse, 2010: 43. p.)

A továbbiakban bemutatott statisztikai módszertan e tanulmány eredményeit helyezi adataiban frissített, kiszélesített kontextusba.

Települések a statisztika tükrében

A zselici települések fejlettségbeli képének kialakításához elengedhetetlen feltétel a releváns mutatókból összeállított adatbázis, mely az infrastrukturális adatok mellett társadalmi és gazdasági tényezőket is tartalmaz. A TEIR adatbázisának felhasználásával létrehozott mutatókészlet a vizsgált terület 63 települését jellemzi 17 statisztikai mutató segítségével (1. táblázat).

1. táblázat: Az elemzéshez használt mutatórendszer

Végleges klaszterközpontok	Mértékegység	Idő	Használhatóság
Átlagos népesség száma	fő	2011	X
Népességszám-változás	%	2001 - 2011	
Regisztrált munkanélüliek aránya	%	2011	X
Foglalkoztatottak aránya	%	2011	X
Személyi jövedelem-adó	1000	2010	X
Regisztrált vállalkozások száma	db	2011	X
Vendéglátóhelyek száma	db	2011	X
Legalább érettségizett, 18 éves és idősebb népesség, a megfelelő korúak százalékában	%	2011	X
Egyesületi, iskolai, egyéb oktatási intézmények száma	db	2011	X
Közütemi ivóvízvezeték-hálózatba kapcsolt lakások aránya	%	2011	
Személyi jövedelemadó fizetők száma	db	2011	X
Vándorlási kiállomány	fő	2011	X
Távbeszélő vonalak száma (ISDN vonalakkal együtt)	db	2011	X
Száz alatti korúakra jutó gyermek és időskorú száma	fő	2011	
Komfort nélküli lakások aránya	%	2011	
Működő háziorvosok száma	fő	2011	X
Az 15-19 évesek aránya	db	2011	

Forrás: Saját szerkesztés a TEIR adatai alapján, 2016

A táblázatból láthatjuk, hogy a Vercse által alkalmazott mutatókon túlmenően vizsgáljuk a lakosság iskolázottságát, a vándorlási folyamatokat, illetve az előregedést. A vizsgálat idődimenziója a 2011-es évet veszi alapul, amitől csak a személyi jövedelem-adó esetében tér el (a legfrissebb önkormányzati adatok csak 2010-re érhetőek el).

A bemutatott mutatókészlet egyenként tekintve is képes lenne a zselici járásközpontok, illetve főbb közlekedési útvonalaktól távolabb eső zsákfalvak közötti dualitás kimutatására. Jelen tanulmány céljának megfelelőbb módszertan a többváltozós statisztikai elemzések körébe tartozó *klaszteranalízis*, melynek célja, hogy a „megfigyelési egységeket viszonylag homogénebb csoportokba rendezze, az elemzésbe bevont változók alapján.” (Sajtos és Mitev, 2007). Esetünkben a klaszteranalízis segítségével a Zselic aprófalvainak statisztikai mutatók alapján határoljuk le és jel-

lemezük. A vizsgálat első lépéseként a teljes mutatókészleten lefuttatott variancia-analízis kimutatta a klaszterstruktúrába nem illő mutatókat (empirikus szignifikancia-szint $> 0,05$), melyeket kizártunk a további elemzésből. A kizárt mutatókat jelölik a 2. ábra üresen hagyott négyzetei, melyből kiderül, hogy 17 mutatóból 12 bizonyult alkalmasnak a vizsgálat lefuttatásához. Az eljárás során 4 klasztert különítettünk el, melyek élesen választják szét az eltérő fejlettségű településeket egymástól.

Kutatási eredmények

A klaszteranalízis lefuttatása után egyértelműen rajzolódott ki a népességszámból fakadó változó infrastrukturális, gazdasági és társadalmi helyzetkép (2. táblázat).

2. táblázat: A Zselic településeinek klaszterközpontjai

Végleges klaszterközpontok	1. Aprófalvak	2. Kis- és Középfalvak	3. Sásd	4. Szigetvár
Állandó népesség száma	286	1017	3267	10845
Regisztrált munkanélküliek aránya	27,75	16,65	11,97	14,31
Foglalkoztatottak aránya	42,39	49,08	56,61	60,62
Személyi jövedelemadó	9760	33900	120708	256181
Regisztrált vállalkozások száma	33	119	423	1496
Vendéglátóhelyek száma	1	5	11	79
Legalább érettségizett, 18 éves és idősebb népesség, a megfelelő korúak százalékában	22	30	43	44
Egyetemi, főiskolai, egyéb oklevéllel rendelkezők száma	13	69	343	1142
Személyszállító gépjárművek száma	74	280	1065	3288
Vándorlási különbözet	-3	3	-26	-17
Távbeszélő fővonalak száma (ISDN vonalakkal együtt)	46	194	918	3151
Működő háziorvosok száma	0	1	3	5

Forrás: Saját szerkesztés a TEIR adatai alapján, 2016

A települések klaszterekbe való besorolásából láthatjuk, hogy Sásd és Szigetvár kiugró értékeikkel külön alkotnak csoportot. A további 61 falu közül csupán kilenc került a kis- és középfalvak kategóriába, míg a fennmaradó 52 település az aprófalvak közé sorolható.

Szigetvár és Sásd klaszterértékei jól szembeállíthatóak az apró-, kis- és középfalvakéival. Láthatjuk, hogy a nagyobb népességszámból következően kedvezőbb

infrastrukturális helyzet tapasztalható az említett két település esetében. E tényező kedvezően hat a gazdasági szervezetek létrejöttének és működésének, mely nem csak a regisztrált vállalkozások magas számában, de a munkanélküliség alacsony, a foglalkoztatás magas arányában is tükröződik. A kedvezőbb gazdasági helyzet okán képesek megtartani a képzettebb munkaerőt, mely az egyetemi és főiskolai végzettségűek számában – és népességhez viszonyított arányában is – tetten érhető. A távbeszélővonalak, illetve a vendéglátóhelyek száma olyan kiegészítő információval bír, melyek megmutatják a települések globális hálózatokba való integrálódásának fokát. Meglepetést mindössze a vándorlási különbség okozhat, mivel a kedvezőbb, kiugró értékekkel rendelkező Sásd és Szigetvár sem képes 2011-ben a migrációs trend értékeiben pozitív eredményt produkálni. Ennek oka a két megyeközpont, Kaposvár és Pécs elszívó ereje, mely jelenség infrastrukturális és gazdasági tényezőkre vezethető vissza. A népességhez viszonyított vándorlási különbség – nem meglepő módon – az aprófalvak esetében a legszembetűnőbb. A klaszteranalízis legfőbb eredményei között említhetjük a településméret szerinti, illetve a mutatók alapján történő aprófalva lehatárolás között kiütköző eltéréseket. A két lehatárolás eltéréseit figyelhetjük meg az 1. ábra, illetve a 2. ábra összehasonlításával.

2. ábra: A Zselic településeinek klaszterei

Forrás: Saját szerkesztés a TEIR adatai alapján, 2016

Láthatjuk, hogy míg a népességszám alapján egyes települések *kis- és középfalu* kategóriába tartoznak, addig a klasztercsoportosítás alapján aprófalvakra jellemző mutatókkal rendelkeznek. Összesen négy falu, Bőszénfa, Helesfa, Sántos és Szenna esetében tapasztalhatjuk e jelenséget. A besorolási különbségek alátámasztják Kiss megállapítását, mely szerint: *„az „aprófalv” kategória jelentéstartalma a szakirodalomban nem teljesen egyértelmű, hiszen a valóságban sokkal inkább széles átmeneti sáv létezik az „aprófalvas” jellegzetességeket és folyamatokat mutató és nem mutató települések között, mintsem pontosan meghatározható lakosságszám.”* (Kiss, 2008: 35. p.).

A klaszteranalízis által kimutatott fejlettségbeli kép homogénebb, a mutatóik által az aprófalunál kedvezőbb helyzetű települések a Szigetvár–Kaposvár, illetve Sásd–Szentlőrinc közlekedési folyosók menti koncentrációja egyértelműen rajzolódik ki. E jelenség háttérében alapvetően két tényező áll, a domborzat által felszabdalt térszín, illetve a munkahely és a városi funkciók eléréséhez szükséges ingázás adottságai. A táj belső falvai a domborzat által korlátozott növekedési lehetőségekkel rendelkeznek, a lakosság a térségi központokat a kedvezőtlen úthálózat okán nehezen tudják elérni.

Az aprófalvasodás folyamatát megállítani kívánó törekvéseknek elsősorban a visszacsatolási folyamatot kiváltó munkahelyek számának csökkenésére kell megfelelő választ adnia. Javaslatunk alapján a Zselic belső falvainak nagyobb hangsúlyt kellene fektetnie annak természetföldrajzi adottságaira. A környező kiterjedt erdőségek, illetve az alacsony fényszennyezettség miatti tiszta égbolt egyszerre jelenthet értéket a mező- és erdőgazdálkodásnak, az ide látogató turistáknak. Az aprófalvak megőrzéséhez a modern piacgazdaságba illeszkedő tevékenységekkel kell megtölteni azokat, melyek a munkahelyek, települési funkciók újbóli megtelepedését jelentheti.

Összegzés

Az aprófalvas térségek hazánk komplex társadalmi, gazdasági és infrastrukturális problémákkal küzdő területei, melynek településeit az elnéptelenedés fenyegeti. Klasszikus példa e térségre a Zselic táj, melynek 63 települése – a járásközpontok kivételével – küzd a vidéki térségeket érintő hanyatlás körforgásával. A mezőgazdaság foglalkoztatási képességének beszűkülése nyomán romló gazdasági helyzet negatív migrációs és természetes szaporodási mutatókat eredményezett, mely jelenség általánosan jellemzi a táj falvait. Jelen tanulmány klaszteranalízis segítségével különbséget tett az aprófalvak népességszámhoz kötött, illetve statisztikai mutatók által leírt lehatárolása között. Láthattuk, hogy 500 fő fölötti népességgel rendelkező

települések is képesek az aprófalvakra jellemző fejlettségi képet mutatni, mely rámutat, hogy e települések is a folyamatos népességfogyás – és így az elnéptelenedés – útján haladnak. A tanulmány folytatásaként interjúk lekérdezésével szeretnénk elsődleges adatokat nyerni a népességszökkenés által leginkább veszélyeztetett, 100 fő alatti törpefalvak körében. Az aprófalvak problémakörének mélységi feltárása jó alapot szolgáltathat annak kezelési módozatainak feltárására.

Irodalomjegyzék

- Borsos, B. (2007): Az ökofalu koncepciója és helye a fenntartható település- és vidékfejlesztésben. PhD értekezés. PTE TTK Földrajzi Intézet: Pécs, 207 p.
- Gyenizsei, P. (2010): A természeti adottságok hatása a délkelet-dunántúli települések fejlődésére. PTE TTK Földrajzi Intézet: Pécs, 348 p.
- Kiss, J. P. (2008): Aprófalvasodás és aprófalvaink sorsa – történelmi metszetben. In: Váradi M. M. (szerk.): Kistelepülések lépéskényszerben, Új Mandátum Könyvkiadó: Budapest. pp. 29-70.
- OECD (2006): The new rural paradigm. OECD: Párizs, 164 p.
- Sajtos, L. – Mitev, A. (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó: Budapest, 402 p.
- Vercse, T. (2010): A falvak élıhetőségi problémája a Zselic példáján. *A falu* XXV. (4) pp. 39–46.

Abstract

Despite of the decreasing population and the fading settlements in the Zselic region, it is one of the „forgotten areas” of Hungary. The aim of this study is to highlight the basic infrastructural and demographic trends of the 63 settlements in the region with analyzing and displaying its statistical indicators. By the results of the categorization of the cluster analysis the development stages of the settlement types can be characterized. The indicator shown development cluster groups redefines the small village concept which is nowadays only related to its population limit. The purpose of this research is to serve as a foundation for a comprehensive study about seeking a possible solution for the problems of the region.

Keywords: cluster analyses, small settlements, Zselic